

KAŽNJAVANJE KAO NAČIN DISCIPLINOVANJA DECE U PORODICI

Marija NEŠIĆ¹
Branislava POPOVIĆ ČITIĆ
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Roditeljsko disciplinovanje odnosi se na vaspitne postupke roditelja, koji podrazumevaju učenje prihvatljivog i modifikaciju neprihvatljivog ponašanja deteta. Kažnjavanje, kao deo korektivnog disciplinovanja, usmereno je na neprimereno ponašanje deteta sa namerom da se ono ispravi. Osnovne karakteristike kažnjavanja, intencionalnost i neprijatnost, kontinuirano izazivaju pažnju naučne i stručne javnosti radi sagledavanja opravdanosti i efektivnosti ovog načina disciplinovanja dece. Cilj rada je da ukaže na osnovne karakteristike i vrste kažnjavanja, efekte i faktore njegove uspešne primene, kao i na savremena nastojanja stručnjaka da postupke roditelja preusmere sa kažnjavanja na pozitivno disciplinovanje, koje podrazumeva podsticanje i ohrabrivanje poželjnog ponašanja deteta, kao i razvijanje samodiscipline.

Ključne reči: disciplinovanje, kažnjavanje, deca, roditeljstvo, vaspitanje

UVOD

Važan deo odrastanja i uspešne socijalizacije deteta jeste učenje poželjnog socijalnog ponašanja. Roditelji su jedan od najvažnijih agenasa socijalizacije, te se smatra da njihovo

¹ E-mail: marija87markovic@yahoo.com

ponašanje, vaspitni postupci i stilovi vaspitanja predstavljaju osnovu primarne socijalizacije u porodici (Delale, Muslić i Drpić, 2012). Jedan od vaspitnih postupaka kojim roditelji usmeravaju ponašanje svoje dece jeste disciplinovanje.

U literaturi postoje brojne definicije disciplinovanja. Ta određenja se kreću od dva ekstrema – od poistovećivanja disciplinovanja sa fizičkim kažnjavanjem, s jedne, do izjednačavanja sa bilo kojim postupkom roditelja prema detetu kako bi se ono ponašalo dobro, s druge strane. Disciplinovanje se može definisati kao jedan od ključnih vaspitnih postupaka roditelja, koji podrazumeva učenje prihvatljivog i modifikaciju neprihvatljivog ponašanja deteta (Carlson, 2009; Maleš i Kušević, 2008). U vezi sa tim moguće je, s obzirom na usmerenost disciplinskih postupaka, razlikovati korektivno i preventivno disciplinovanje (Straus & Fauchier, 2007; 2011).

Korektivno ili reaktivno disciplinovanje odnosi se na postupke roditelja koji su usmereni na neprimereno ponašanje deteta s namerom da se ono modifikuje (Howard, 1991, prema: Socolar, 1997; Maleš i Kušević, 2008). Korektivni postupci roditelja mogu biti u formi kažnjavanja (npr. fizičke i verbalne kazne, ukidanje privilegija, ograničenje kretanja, zadavanje dodatnih obaveza) ili alternative kažnjavanju (npr. ignorisanje nepoželjnog ponašanja deteta, nadzor nad detetom, objašnjavanje posledica neprimerenog i pravila primerenog ponašanja, kao i nagrađivanje deteta za prestanak nepoželjnog ponašanja) (Delale i Pećnik, 2012). S druge strane, *preventivno, pozitivno ili proaktivno disciplinovanje* odnosi se na podsticanje poželjnog ponašanja deteta, ali se njegovi efekti ostvaruju i na planu redukovanja mogućnosti za nastajanje i razvijanje nepoželjnih obrazaca i modela ponašanja (Maleš i Kušević, 2008; Socolar, 1997). Vaspitni postupci roditelja koji se smatraju preventivnim disciplinovanjem obuhvataju korišćenje metoda podučavanja i vežbanja kojima se razvijaju veštine deteta i izgrađuje pozitivan i saradujući odnos sa njim (Delale i Pećnik, 2010; Durrant, 2011; Nelsen, Lot & Glen, 2008).

Generalno posmatrano, prevencija i korekcija su međusobno povezane, ali odvojene dimenzije disciplinovanja. Radi lakšeg razumevanja njihovog odnosa, preventivno disciplinovanje se može posmatrati kao „primarna prevencija”, a korektivno kao „sekundarna prevencija”. Oba načina disciplinovanja su neophodni delovi socijalizacije, s obzirom na to da se dečja sposobnost kontrole ponašanja sporo razvija, te roditelji tokom socijalizacije moraju opravdano da koriste mnogo korektivnih aktivnosti (Straus & Fauchier, 2011).

Ukratko, kažnjavanje je jedan od načina disciplinovanja dece, odnosno predstavlja osnovu takozvanog korektivnog disciplinovanja, dok se, s druge strane, preventivno ili pozitivno disciplinovanje odnosi na postupanje roditelja u cilju sprečavanja kažnjavanja, odnosno izbegavanja potrebe za modifikacijom ponašanja. Cilj rada je da se na osnovu dosadašnjih nalaza sagledaju osnovne karakteristike i vrste kažnjavanja dece u porodici, ukaže na faktore i efekte njegove primene, kao i na aktuelna nastojanja stručnjaka da preusmere postupke roditelja na modele pozitivnog disciplinovanja i time unaprede praksu vaspitanja u porodičnim uslovima.

Karakteristike kažnjavanja

Pitanje opravdanosti kažnjavanja kao forme disciplinovanja okupira pažnju naučne i stručne javnosti, ali predstavlja i ličnu dilemu roditelja, vaspitača, nastavnika i svih onih aktera koji učestvuju u procesu vaspitanja i socijalizacije dece (Delale i Pećnik, 2010). U srpskoj patrijarhalnoj kulturi često se pod vaspitanjem podrazumevalo samo kažnjavanje dece. Roditelji su verovali da bez kažnjavanja dete ne može postati dobar čovek i da će ga kazna naterati da bude poslušno (Trebješanin, 2000).

Postoji veliki broj definicija kažnjavanja, koje variraju zavisno od aspekata njegovog proučavanja, počev od opštijih koje se ne odnose na vaspitne situacije, do onih koje su deo psiholoških razmatranja i laboratorijsko-eksperimentalnih ispitivanja. Najprikladnijom se čini definicija Gašić-Pavišić (1988:

20) da je „kažnjavanje smišljeno i namerno davanje negativnih potkrepljivača i uskraćivanje pozitivnih, koje je uslovljeno detetovim nepoželjnim ponašanjem i koje se preduzima sa ciljem da se smanji verovatnoća javljanja tog ponašanja”.

Istraživanja na temu kažnjavanja u proteklih pola veka prošla su niz faza (Parke, 2002). Prva, opisna faza (1940–1960), bila je usmerena na razmatranje efektivnosti postupka kažnjavanja. U drugoj, eksperimentalnoj fazi (1960–1970), pitanje efektivnosti kažnjavanja demonstrirano je eksperimentalnim analizama, a 1960. godine, pod uticajem teorije socijalnog učenja i eksperimentalnog rada na životinjama, sprovedene su serije studija (npr. Parke, 1969; Parke & Walters, 1967) koje su pokazale da kazna, u vidu uznemirujućeg zvučnog signala, može da suzbije neželjeno ponašanje. Štaviše, utvrđeno je da efektivnost kazne zavisi od niza različitih faktora (Parke, 2002; 1977). U trećoj fazi (od osamdesetih godina do danas) istraživači usmeravaju fokus interesovanja na kompleksnost procesa koji doprinose efektivnosti kažnjavanja, te razmatraju efekte fizičkog kažnjavanja dece, što posledično dovodi do četvrte faze (koja se vremenski preklapa sa trećom fazom i još uvek traje), u kojoj se upotreba fizičke kazne razmatra kao vid zlostavljanja deteta, te se zagovara isključivanje kažnjavanja iz repertoara disciplinskih tehnika.

Dve osnovne karakteristike kazne, koje navode brojni autori (Gašić-Pavišić, 2005; Lalić, 2003; Milivojević i sar., 2009), jesu namernost (intencionalnost) i neprijatnost. Kazna se preduzima sa određenom namerom, a to je eliminisanje nepoželjnog ponašanja kod deteta. Mehanizam kažnjavanja deluje „unazad”, odnosno ima ulogu eliminisanja ili suzbijanja nepoželjnih oblika ponašanja (Medić, Matejić-Đuričić i Vlaović-Vasiljević, 1997). Druga karakteristika odnosi se na neprijatnost kazne i samog postupka kažnjavanja, što je ujedno pretpostavka efektivnosti kazne (Gašić-Pavišić, 2005; Milivojević i sar., 2009; Weijers, 2000). Smatra se da doživljena neprijatnost nakon nekog nepoželjnog postupka navodi dete da izbegava ponavljanje takvog ponašanja (Gašić-Pavišić, 2005; Milivojević i sar., 2009). Naravno, ostaje diskutabilno

subjektivno doživljavanje neprijatnosti, odnosno ono što je neprijatno za jedno dete, ne mora da znači da je i za drugo.

Vrste kažnjavanja

U literaturi o kažnjavanju postoje različite klasifikacije kazni. U radovima koji se bave efektima kažnjavanja najcitiranija podela kazni je na fizičke, verbalne, uskraćivanje pozitivnog potkrepljenja i tajm-aut kazne (Parke, 1977).

Fizičko kažnjavanje. Glavna karakteristika ovog postupka kažnjavanja jeste upotreba fizičke sile, koja omogućava brzo i trenutno potiskivanje zarad suzbijanja ili potiskivanja neželjenog ponašanja (Parke, 1977). Razlog primene fizičke kazne nalazi se u brzom i trenutnom zaustavljanju detetovog neželjenog ponašanja (Maleš i Kušević, 2008). U poslednje vreme pažnja autora usmerena je uglavnom na fizičko kažnjavanje i razmatranje pitanja da li široka rasprostranjenost njegove upotrebe u vaspitanju znači da je to uspešan način disiplinevanja (npr. Baumrind & Larzelere, 2002; Gershoff, 2002). Međutim, nije lako napraviti jasnu granicu između slučajeva teškog fizičkog kažnjavanja i zlostavljanja dece u porodici. Rezultati istraživanja Vere Erlih iz 1971. godine govore o tadašnjoj zabrinjavajuće velikoj učestalosti fizičkog kažnjavanja dece, pri čemu je 90% roditelja u Srbiji primenjivalo batine kao vaspitno sredstvo (Erligh, 1971, prema: Trebješanin, 2000). Ranije su roditelji češće upotrebljavali fizičke kazne, ali se ova tradicionalna vaspitna metoda promene neprihvatljivog ponašanja deteta danas napušta, te se fizičko kažnjavanje koristi u značajno manjoj meri. O tome svedoče nalazi istraživanja iz 2012. godine o vaspitnim postupcima roditelja, na uzorku od 100 učenika osnovnih škola, gde se manje od polovine ispitanih učenika izjasnilo da njihovi roditelji upotrebljavaju fizičke kazne (Matejević i Nikolić, 2012). U okviru istraživanja „Višestruki pokazatelji stanja i položaja dece i žena u Srbiji” iz 2005. godine, gde su uzorak činile majke dece uzrasta od 2 do 14 godina, dobijeni su nalazi da je 73% dece generalno bilo izloženo kažnjavanju, od

čega je dve trećine bilo izloženo nefizičkom kažnjavanju, polovina ispitanih blažim fizičkim kaznama, a 7% ozbiljnijim fizičkim kaznama (UNICEF, 2005). U istraživanju iz 2001. godine, na uzorku od 329 majki dece predškolskog uzrasta, utvrđeno je da je 36,8% ispitivanih majki udarilo dete nekoliko puta godišnje, 16,4% to radi mesečno, a 25,2% nikada nije udarilo dete (Delale i Pećnik, 2010). Upotreba fizičkog kažnjavanja dece je i dalje prisutna, ali sa mnogo manjom učestalošću u odnosu na raniji period. Stavovi o opravdanosti takvog načina kažnjavanja dece kod roditelja, šire javnosti i stručnjaka (Baumrind & Larzelere, 2002; Gershoff, 2002; Gershoff & Bitensky, 2007; Milivojević i sar., 2009) još uvek variraju u rasponu od potpunog odbacivanja do delimičnog prihvatanja. Smatra se da je fizička kazna opravdana u određenim situacijama – kada se ne može drugačije reagovati jer je ugroženo detetovo zdravlje i život ili kada nema vremena ili mogućnosti za objašnjavanje (Milivojević i sar., 2009). Stav mnogih autora je da roditelji primenjuju fizičke kazne kao izraz svoje trenutne ljutnje ili besa, a ne kao uspešan i promišljen vaspitni postupak (Gašić-Pavišić, 1988; Milivojević i sar., 2009).

Verbalno kažnjavanje. Različiti postupci roditelja, kao što su: vikanje, pretnje, prekor, nazivanje nekog postupka netačnim ili pogrešnim, ruganje, podsmevanje, grdnja i gundanje predstavljaju verbalno kažnjavanje (Gašić-Pavišić, 1988). To je najčešći oblik kažnjavanja dece, a da roditelji nekada nisu ni svesni njegovog efekta kao kazne, niti koliko ga često zapravo primenjuju (Matejević i Nikolić, 2012). U novijim istraživanjima utvrđeno je da više od polovine ispitanih roditelja (od 58% do 76%) koristi verbalne kazne, odnosno više ili povišuje glas na decu nekoliko puta mesečno, pri čemu majke to čine češće od očeva (Bilić i Bilić, 2013; Delale i Pećnik, 2010; Maleš i Kušević, 2008; Matejević i Nikolić, 2012).

Uskraćivanje pozitivnog potkrepljenja. Pod ovom vrstom kažnjavanja, koju određeni autori nazivaju „ukidanjem povlastica ili ugodnosti” (Maleš i Kušević, 2008; Milivojević i sar., 2009), podrazumeva se uskraćivanje materijalnih potkrepljivača koji se odnose na stvari od vrednosti za decu (npr. igračke) ili

omiljene aktivnosti (npr. gledanje televizije), ali i uskraćivanje pažnje, naklonosti i podrške roditelja. U ovom slučaju se smatra da je kažnjavajući element upravo stavljanje detetu do znanja da svojim ponašanjem može narušiti naklonost odrasle osobe koja primenjuje kaznu (Gašić-Pavišić, 1988). Uskraćivanje pozitivnog potkrepljenja češće se upotrebljava kod dece starijeg uzrasta, a posebno adolescenata. Vaspitna poruka koju ova vrsta kažnjavanja nosi jeste da povlastice dolaze sa odgovornošću i da ih je potrebno zaslužiti prihvatljivim i odgovornim ponašanjem. Potrebno je da povlastica bude detetu važna, ali ne i neophodna, jer ukidanje nečega što je neophodno može pojačati njegovo nepoželjno ponašanje (Maleš i Kušević, 2008). Kako bi se pravilno napravila razlika između ugodnosti i oduzimanja potrebnih stvari, trebalo bi voditi računa o razlici između potreba i želja. Zadovoljenje potrebe je nužno za život i razvoj deteta i uskraćivanje bilo koje bazične ljudske potrebe (kako fiziološke, tako i potrebe za ljubavlju, pripadanjem, sigurnošću, samopoštovanjem i sl.) bilo bi zlostavljanje ili zanemarivanje deteta. Za razliku od toga, ispunjenje želja deteta povezano je sa zadovoljstvom i predstavlja ugodnost ili privilegiju koju je kažnjavanjem moguće oduzeti (Milivojević i sar., 2009). U istraživanju na uzorku 275 učenika osnovne škole iz Hrvatske (prosečne starosti 12 godina), ispitanici su izjavili da je najučestalija kazna koju njihovi roditelji upotrebljavaju upravo ukidanje povlastica (67,6%) (Bilić i Bilić, 2013).

Tajm-aut. Tajm-aut se može definisati kao „uskraćivanje pozitivnog potkrepljenja i eliminisanje mogućnosti da se dobije pozitivno potkrepljenje u toku određenog vremenskog perioda” (Leitenberg, 1965: 428) ili kao „premeštanje u manje potkrepljujuću sredinu, odnosno kao vremenski period proveden u manje potkrepljujućoj sredini zavisno od ispoljenog ponašanja” (Brantner & Doherty, 1983, prema: Gašić-Pavišić, 1988: 47). Ideja ove vrste kažnjavanja jeste slanje deteta na njemu dosadno mesto, gde ga roditelji mogu nadgledati. Postupak kažnjavanja tajm-autom može se javiti u tri oblika: odvajanje (izolacija), isključivanje i kontingentno posmatranje (Harris, 1985, prema: Wolf, McLaughlin & William, 2006). Odvajanje

je postupak kojim se osoba potpuno izdvaja od izvora potkrepljenja, obično tako što se šalje u drugu prostoriju za kratko vreme. Isključivanje predstavlja oblik kažnjavanja gde osoba nije potpuno izolovana iz sredine, već samo udaljena od potkrepljenja. Na primer, dete ostaje u istoj prostoriji, ali ne učestvuje i ne posmatra aktivnosti grupe. Treći oblik jeste neisključujući tajm-aut, odnosno kontingentno posmatranje kojim se smanjuje učešće u tekućim aktivnostima, ali se ne onemogućava u potpunosti, već se svodi na posmatranje aktivnosti. Dete se, usled nekog nedozvoljenog ponašanja, na kratko vreme isključuje iz aktivnosti, ali i stavlja u situaciju da posmatra socijalno poželjno ponašanje drugih učesnika. Najčešće se tajm-aut primenjuje kod mlađe dece, posebno u uslovima školske sredine, dok se kod adolescenata efektivnijim pokazuju neke druge vrste kazne, kao što je oduzimanje povlastica (Shriver & Allen, 1996). Osim toga, tajm-aut se pokazao efektivnim i u suzbijanju problematičnog ponašanja kod dece sa poremećajem pažnje i hiperaktivnošću (Fabiano et al., 2004).

Pored navedenih vrsta kažnjavanja, može se izdvojiti i tzv. posredno kažnjavanje ili „kažnjavanje za primer” (Gašić-Pavišić, 1988; Lalić, 2003). Prilikom posrednog kažnjavanja nepoželjno ponašanje se pokazuje detetu kao primer, te mu se nakon toga ukazuje i obrazlaže da ne treba tako da se ponaša ili se navodi neki odranije poznati primer kažnjavanja za određeno ponašanje (Lalić, 2003). Vaspitači, nastavnici ili roditelji često kažnjavaju dete javno, pred drugom decom, jer žele da takva kazna utiče ne samo na njega, već i na ostalu decu, kako bi se ona unapred sprečila u pravljanju istih ili sličnih prekršaja. Ipak, treba imati u vidu da se kažnjavanje za primer može negativno odraziti na kvalitet odnosa između deteta koje je javno kažnjeno i ostalih koji su svedoci tog kažnjavanja, te dovesti do vršnjačkog etiketiranja i odbacivanja (Gašić-Pavišić, 1988).

Takođe, autori često izdvajaju i „dodatne poslove”, odnosno zaduženja za decu kao vrstu kažnjavanja. Neprijatno, ali korisno zaduženje odnosi se na kućne poslove ili popravljanje štete koju je dete samo napravilo. Na taj način dete se uči odgovornom ponašanju i stiče radne navike (Milivojević i sar.,

2009). Međutim, prilikom dodeljivanja kućnih poslova roditelji moraju voditi računa o postojanju jasne veze između neželjenog ponašanja deteta i određenog kućnog posla. Ukoliko detetu nije jasno da je njegovo zaduženje posledica neželjenog ponašanja, može se desiti da, u budućnosti, razvije negativan stav prema obavljanju kućnih poslova (Maleš i Kušević, 2008).

Efekti kažnjavanja

U brojnim studijama koje su se bavile pitanjem opravdanosti upotrebe kažnjavanja posebno mesto zauzima razmatranje efekata kažnjavanja. Prema Gašić-Pavišić (1988), efekti kažnjavanja dele se na osnovne (primarne) i sporedne (sekundarne) efekte. Primarni efekti odnose se na ostvarenje cilja i svrhe kažnjavanja, odnosno na sprečavanje javljanja i menjanje određenog neželjenog ponašanja. Sporedni efekti, koji izazivaju mnogo veću pažnju autora, javljaju se neplanirano i nenamerno, a mogu biti pozitivni (poželjni) i negativni (nepoželjni). U zauzimanju stavova za ili protiv kažnjavanja u socijalizaciji dece autori se pozivaju uglavnom na ove sporedne nepoželjne efekte.

U literaturi se razmatra nekoliko negativnih efekata kažnjavanja. Prvi efekat odnosi se na kratkotrajnost delovanja kažnjavanja (Carlson, 2009; Gašić-Pavišić, 1988; Lalić, 2003). Problem kratkotrajnosti, odnosno samo privremenog menjanja ponašanja, objašnjava se mogućnošću da kazna deluje isključivo u prisustvu osobe koja kažnjava i samo na jednu vrstu ponašanja, a ne i na celokupno ponašanje.

Drugi, u radovima često navođen negativan efekat kažnjavanja jeste izazivanje agresije (Gershoff, 2002; Gershoff & Bitensky, 2007), ali i različitih bihevioralnih problema kod deteta (Brenner & Fox, 1998), i to najčešće pod uticajem fizičkog kažnjavanja (Gershoff, 2002). U vezi sa tim pominju se tri vrste agresije koje se mogu razviti usled primene fizičke kazne (Gašić-Pavišić, 1988): imitativna agresija, koja se ogleda u učenju agresivnog ponašanja putem imitacije postupaka svojih

roditelja i načina rešavanja problema; operativna agresija, koja predstavlja napad kažnjene osobe kao vid bekstva i izmamljena agresija, koja se javlja kao reakcija na kažnjavanje i usmerena je na bilo koje osobe, nevezano od kažnjavanja.

Treći efekat procesa kažnjavanja jeste poremećaj socijalnih odnosa, što se smatra najozbiljnijom opasnošću u primeni ovog vaspitnog postupka (McCord, 1997). Poremećaj socijalnih odnosa između roditelja i deteta odnosi se kako na psihološko, tako i na fizičko udaljavanje dece od roditelja koji su skloni preteranom kažnjavanju, posebno fizičkom (Gašić-Pavišić, 1988).

Četvrti efekat se odnosi na izazivanje negativnih emocija (Carlson, 2009; Gašić-Pavišić, 1988) i objašnjava se time što je kažnjavanje postupak koji je sam po sebi neprijatan i može da dovede do negativnih emocionalnih reakcija, kao što su bes, nezadovoljstvo, potištenost, nesigurnost ili prkos, inat i osvetnička mržnja (Milivojević i sar., 2009). Valjalo bi pomenuti i da ima autora koji efekte kažnjavanja dovode u vezu sa osobinama deteta, roditelja i određenim situacionim ili društvenim faktorima (Gershoff, 2002; Socolar, 1997).

Negativni sporedni efekti kažnjavanja mogu biti kontrolisani i otklonjeni ako se kažnjavanje primenjuje na pravilan način. Može se izvesti zaključak da se ozbiljni negativni efekti javljaju kada se kažnjavanje primenjuje na neodgovarajući način i bez dovoljnog poznavanja načina delovanja kazne i uslova koji utiču na javljanje pojedinih uzgrednih efekata. U literaturi se često pominju određeni faktori koji doprinose efektivnosti kažnjavanja i čijom primenom dolazi do sprečavanja nastajanja negativnih efekata kažnjavanja. U daljem tekstu želeli bismo da usmerimo pažnju na te faktore.

Faktori uspešne primene kažnjavanja

Veliki broj autora koji su se bavili proučavanjem uticaja različitih faktora na efekte kažnjavanja jedinstven je u stavu da uspeh i ostvarenje njegovog cilja zavisi od uslova u kojima se

ovaj vaspitni postupak primenjuje (Gašić-Pavišić, 1988; Parke, 1969; Parke & Walters, 1967; Rot, 2008). Kao najznačajniji faktori od kojih zavisi uspešna primena kažnjavanja izdvajaju se: odloženost, jačina, doslednost u primeni kazne, priroda odnosa između deteta i osobe koja ga kažnjava i objašnjavanje razloga kažnjavanja (Gašić-Pavišić, 1988; Parke, 1969; Parke & Walters, 1967; Rot, 2008).

Odloženost kazne. Odloženost, odnosno vremenski raspored kažnjavanja, odnosi se na vreme koje protekne između nepoželjnog ponašanja i primene kazne. Efektivnost kazne je manja ukoliko je vremenski razmak između manifestovanja neželjenog ponašanja i kažnjavanja veći (Rot, 2008). Ukoliko se kazna primeni dok neželjeno ponašanje još uvek traje, kod deteta se javlja osećanje anksioznosti. Tu anksioznost dete povezuje sa ispoljenim ponašanjem, tako da, radi izbegavanja anksioznosti, ono odustaje od ponavljanja istog ponašanja (Rot, 2008). Kazna ne bi trebalo da bude odložena, već je neophodno da bude u logičnoj vezi sa postupkom koji se kažnjava (Lalić-Vučetić i Spasenović, 2007).

Jačina kazne. Prilikom objašnjenja ovog faktora potrebno je praviti razliku između jačine (intenziteta) i strogosti (oštrine) kazne. Strogost se odnosi na njenu pravednost i podrazumeva odmeravanje kazne u odnosu na neprimereno ponašanje deteta. Kao i kod zločina, odmerava se odgovarajuća kazna, koja odgovara neprimerenom ponašanju deteta. To znači da za male prekršaje dete treba da bude kažnjeno blažim, a za velike strožim kaznama. Međutim, pri odmeravanju je prisutan problem subjektivnog doživljaja kazne, u smislu da određena kazna nekome može biti najstroža, dok drugoj osobi može biti blaga (Milivojević i sar., 2009). Zbog toga je važno da roditelji dobro poznaju svoje dete, jer ukoliko žele da mu oduzmu neku ugodnost moraju znati njegove želje. U vezi sa tim, što je detetu ugodnost važnija – to je kazna stroža. No potrebno je voditi računa u određivanju važnosti, jer ako je detetu nešto veoma važno, može desiti da kazna bude preterana i da je dete percipira kao nepravednu (Milivojević i sar., 2009). S druge strane, intenzitet kazne odnosi se na postepenost kažnjavanja,

u smislu primenjivanja od blažih ka strožim kaznama (u odnosu na prethodnu procenu strogosti kazne). Postepena promena intenziteta, od slabijih ka težim kaznama, pokazuje se sukcesivno uspešnom (Rot, 2008).

Doslednost u primeni kazne. Prema Gašić-Pavišić (1988), postoje dva određenja doslednosti kažnjavanja. Jedno određuje podrazumeva doslednost jedne iste osobe koja primenjuje kaznu, a drugo usaglašavanje između više osoba u primeni kazne. U oba slučaja doslednost se odnosi kako na stepen, vrstu, način kažnjavanja, tako i na okolnosti pod kojima će se kazna primenjivati. Stav da bi kazna trebalo da bude dosledna znači da se isti postupak u svakoj situaciji kažnjava, pri čemu raspoloženje roditelja ili druge okolnosti nemaju uticaja (Lalić, 2003; Lalić-Vučetić i Spasenović, 2007). Međutim, ima i autora koji napuštaju ovo tradicionalno očekivanje doslednosti i govore o poželjnoj nedoslednosti (Gordon, 2003). S obzirom na to da postoje različite vaspitne situacije koje zahtevaju primenu kažnjavanja, potom razlike između jednog i drugog deteta, kao i vaspitnih postupaka majke i oca, smatra se da očekivana doslednost jednostavno ne može biti prirodna.

Priroda odnosa između deteta i osobe koja ga kažnjava. Dobri i srdačni odnosi između deteta i roditelja motivišu dete na promenu neželjenog ponašanja, s obzirom na to da ono ima potrebu da povрати izgubljenu naklonost i pažnju osobe koja ga kažnjava, a koja mu je bitna. Dete privrženo roditeljima bolje razume smisao kazne i usaglašava se sa zahtevima koje mu oni postavljaju (Gašić-Pavišić, 1988; Lalić, 2003), ukoliko postoji dobar odnos između roditelja i deteta, kažnjavanje neće poremetiti uspostavljeni odnos (Rot, 2008).

Objašnjavanje prilikom kažnjavanja. Jedan od vrlo uspešnih načina povećavanja efektivnosti kažnjavanja jeste razgovor i davanje objašnjenja prilikom kažnjavanja (Gašić-Pavišić, 1988; Lalić, 2003; Rot, 2008). Objasnjavanje prilikom kažnjavanja može sadržati opis prekršaja i tačno ukazivanje na zabranjeno ponašanje, opis posledica takvog ponašanja, uputstvo o tome kako bi dete trebalo da se ponaša u datoj situaciji,

odnosno opis željenog ponašanja i davanje primera za takvo ponašanje, kao i objašnjenje razloga i motiva za ograničavanje dečjeg ponašanja i za primenu kazne (Gašić-Pavišić, 1988). Radi ostvarivanja cilja i svrhe kažnjavanja neophodno je da se postupci roditelja ne zasnivaju samo na strahu već i na kognitivnim elementima. Za uspešnu primenu objašnjenja u procesu kažnjavanja dece potrebno je voditi računa o uzrastu deteta i nivou njegovog kognitivnog razvoja i moralnog rasuđivanja. Objašnjenje razloga zabrana razlikuje se po stepenu apstraktnosti u zavisnosti od uzrasta dece. Kod mlađe dece češće se primenjuje verbalna zabrana, čije se objašnjenje usmerava na posledice po predmet, dok se kod dece starijeg uzrasta usmerava na nameru deteta i posledice po njegovu ličnost. Tek kada dete razume razloge kažnjavanja, objašnjenje postaje uspešni inhibitor njegovog ponašanja (Gašić-Pavišić, 1988).

Alternativa kažnjavanju

Kao što se iz izloženog može videti, kažnjavanje samo po sebi može biti vrlo efektivno ukoliko se vodi računa o faktorima koji utiču na njegovu uspešnu primenu. Međutim, u savremenim raspravama sve se više zagovara ideja da do kažnjavanja ne bi trebalo uopšte da dođe, odnosno da ga treba izbeći disciplinovanjem, koje karakteriše preventivni način delovanja (Carlson, 2009). U literaturi o disciplinovanju dece i roditeljskim vaspitnim postupcima sve češće se pominje termin „pozitivno disciplinovanje”, koji se odnosi na roditeljske postupke koji podstiču i ohrabruju poželjno ponašanje deteta (Delale i Pećnik, 2010; Durrant, 2011; Nelsen et al., 2008).

Pozitivno disciplinovanje datira od kada i korektivno, ali mu se posebna pažnja pridaje tek u poslednjoj deceniji. Razlog tome je činjenica da se grubo kažnjavanje tek odnedavno razmatra kao štetno za dete (Maleš i Kušević, 2008). Iz tog razloga danas se u brojnim člancima i radovima više ne govori o kažnjavanju dece, već se diskusija usmerava na pozitivno disciplinovanje. Ovo shvatanje razvija se u domenu

razvojne prevencije i podrazumeva da bi roditelji, pored veštine disciplinovanja, trebalo da imaju razvijene i druge roditeljske veštine, kao što su kontrola, supervizija i pozitivno angažovanje (Popović-Ćitić, 2007). Pozitivno angažovanje roditelja odnosi se na pohvaljivanje dece za poželjno ponašanje; obezbeđivanje jasnih smernica, sugestija, saveta i uputstava za postizanje prosocijalnih ciljeva i ponašanja; korišćenje pozitivnih podsticaja za povećanje motivacije dece za obavljanje postavljenih zadataka; pružanje sugestija i izbora umesto naredbi koje treba da kontrolišu dete; naklono odgovaranje na samoinicijativna ponašanja deteta. Adekvatnom i doslednom kontrolom i supervizijom, primarno slobodnog vremena deteta, roditelji mogu uticati na izbor prijatelja i aktivnosti kojima će se dete baviti. Roditelji grade sa decom pozitivan i saradujuć odnos, koji se zasniva na postavljanju jasnih pravila ponašanja, uspostavljanju adekvatne kontrole nad ponašanjem deteta i organizovanju zajedničkih aktivnosti u slobodno vreme. Potrebno je da se roditelji osposobe da podstiču, usmeravaju i motivišu svoju decu u pravcu poželjnog socijalnog ponašanja nagrađujući pozitivno ponašanje, pri čemu ne čekaju neprihvatljivo ponašanje kako bi reagovali i kaznili dete. Takva disciplina je povezana s autoritativnošću, a ne autoritarnošću roditelja, koji je istovremeno odlučan i pun topline prema detetu, a samo dete unutar postavljenih granica ima slobodu odlučivanja (Marković i Popović-Ćitić, 2015).

Sa stanovišta pozitivnog disciplinovanja, kažnjavanje se posmatra kao regulisanje ponašanja putem straha jer, bez obzira na vrstu kažnjavanja koje se primenjuje, dete uči da strahuje od posledice koja sledi ukoliko ponovi neželjeno ponašanje. U tom slučaju dete ne shvata da je njegovo ponašanje neprikladno, već da treba da bude oprezno kako ne bi bilo „uhvaćeno” (Silm, 2013).

Kažnjavanjem se postiže spoljašnja disciplina, koja podrazumeva da ponašanje kontrolišu roditelji, koji određuju ciljeve i vrednosti, te samim tim preterana spoljašnja disciplinovanost vodi velikoj potčinjenosti autoritetu i zavisnosti od njegovog odobravanja, izraženoj poslušnosti i konformizmu

(Gašić-Pavišić, 2005). S druge strane, unutrašnja disciplina, odnosno samodisciplina, koju karakteriše veća psihološka nezavisnost od autoriteta, samokontrola sopstvenog ponašanja i međusoban odnos poštovanja deteta i roditelja, postiže se pozitivnim disciplinovanjem od strane roditelja (Carlson, 2009; Durrant, 2011; Telep, 2009). Cilj pozitivnog disciplinovanja je da roditelji omoguće deci učenje samokontrole i podstaknu razvijanje sposobnosti upravljanja emocijama i donošenja odluke o sopstvenom ponašanju. Pozitivna disciplinovanost pomaže deci da razumeju da njihovi izbori, akcije i ponašanje imaju posledice i da izbor koji naprave određuje vrstu posledice, čime se omogućava da shvate da oni sami imaju više kontrole nad svojim životom. Sa pozitivnim disciplinovanjem deca uče da uvide vezu između ponašanja, ličnih posledica i uticaja svojih postupaka na druge (Silm, 2013).

Menjanje ponašanja kroz učenje *putem iskustva na osnovu posledica* svog ponašanja može se smatrati jednim od načina pozitivnog disciplinovanja dece (Mosier, 2009; Telep, 2009). Dete bi trebalo da nauči da svaki njegov postupak ima posledice za koje je ono samo odgovorno, a roditelji su tu da mu ukažu na posledicu pre nego što ona nastupi. Na primer, ukoliko dete ne želi da večera, roditelj to treba da prihvati i ne dozvoli mu ništa drugo da jede, te će posledica detetovog izbora biti glad. U tom slučaju izazvana je prirodna posledica – glad, ili ako ne uradi domaći zadatak – loša ocena. Za razliku od prirodnih posledica koje same nastupaju, logičke posledice su organizovane od roditelja i posledično prate ponašanje deteta. Na primer, ukoliko dete ne ostavlja prljavu odeću na dogovoreno mesto, neće imati čistu odeću za nošenje, što predstavlja logičku posledicu. Međutim, prirodne posledice roditelji ne mogu koristiti u svim situacijama, posebno ako je njima ugroženo zdravlje ili bezbednost deteta. Ako dete prelazi ulicu bez obraćanja pažnje na automobile, nije smisleno čekati da ga udari auto kako bi moglo da nauči da se ponaša na osnovu ostvarenih prirodne posledice. Umesto toga roditelji se često odlučuju na neku logičnu posledicu, kao što je neodobravanje deteta da samostalno izlazi napolje jer nije oprezno kada prelazi

ulicu. Svrha korišćenja posledica je da pomogne detetu da nauči da donosi odluke i da bude odgovorno za svoje ponašanje. Posledice predstavljaju učenje iz iskustva, a ne iz kazne. Metod korišćenja posledica nije jednostavan i zahteva puno strpljenja, te je roditeljima koji su navikli da govore detetu šta da radi veoma teško da se opuste i dopuste mu da doživi posledicu svojih postupaka (Telep, 2009).

Drugi način pozitivnog disciplinovanja je alternativa tajm-autu i naziva se pozitivan tajm-aut, odnosno *tajm-in* (Maleš i Kušević, 2008; Nelsen, 1999). Kada se dete ponaša na neprimeren način, ono se, kao i u tajm-autu, uglavnom isključuje iz aktivnosti. Međutim, kod tajm-in postupka vodi se računa da pristup roditelja ne bude kažnjavajući, već pozitivan i podsticajan. To se postiže objašnjenjem roditelja da isključivanje iz aktivnosti ili upućivanje u drugu prostoriju nema za cilj da se dete oseća postiđeno, krivo ili da razmisli o problemu (jer to sigurno neće učiniti samo), već da shvati da će se ponašati bolje kada se oseća bolje. Na taj način detetu se nudi prilika da nađe svoj kutak, gde može da se smiri na način koji njemu odgovara. Upravo tako dete uči da može da kontroliše svoje ponašanje onda kada je uznemireno i da pristupanje svom kutku ili aktivnostima koje ga smiruju može da spreči ispoljavanje nepoželjnog ponašanja. Pozitivnim tajm-autom dete uči socijalne veštine, kao što je značaj uzimanja vremena da se smiri dok ne može ponovo „razumno” da misli. Stoga pozitivni tajm-aut, u odnosu na kažnjavajući, uči dete samokontroli i samodisciplini (Nelsen, 1999).

ZAKLJUČAK

Na osnovu pregleda obimne naučne literature može se zaključiti da se disciplinovanje, kao sastavni element socijalizacije dece u porodici i jedan od značajnih vaspitnih postupaka roditelja, nužno mora usmeravati kako u pravcu korekcije i modifikacije neprihvatljivog ponašanja, kroz različite forme kažnjavanja, tako i u pravcu unapređivanja i osnaživanja

pozitivnih obrazaca bihevioralnog funkcionisanja, putem raznovrsnih modaliteta preventivnih disciplinskih procedura. Disciplinovanje zasnovano na kažnjavanju, iako predmet brojnih kritika, posebno sa aspekta opravdanosti primene fizičkih kazni, danas se smatra neizbežnim segmentom uspešne roditeljske prakse u domenu korekcije onih obrazaca ponašanja deteta koji su ocenjeni kao neprihvatljivi. Mehanizmom kažnjavanja, uz adekvatan izbor vrste kazni i uvažavanje faktora njihove efektivne primene, moguće je minimizirati negativne sporedne efekte koji se javljaju uz ovaj disciplinski postupak i sa uspehom modifikovati ponašanje deteta u željenom pravcu. Međutim, kako bi se obezbedilo da socijalno i emocionalno ponašanje deteta bude vođeno unutrašnjim, a ne isključivo spoljašnjim ograničenjima, nužno je u vaspitne postupke roditelja uvoditi elemente pozitivnog disciplinovanja koji će osnažiti decu da uče iz sopstvenog iskustva. Drugim rečima, usmeravanje razvoja deteta ka formiranju i učvršćivanju prosocijalnog ponašanja može se ostvariti komplementarnom primenom reaktivne i proaktivne disciplinske prakse roditelja, usklađene sa konkretnim vaspitnim situacijama i razvojnim karakteristikama samog deteta. U skladu sa ovim saznanjima, neophodno je, u cilju promocije pozitivnog razvoja i prevencije problema ponašanja dece, insistirati na razvijanju porodičnih programa usmerenih ne samo na unapređivanje veština roditelja u domenu korektivnog disciplinovanja, u smislu jasnog postavljanja pravila ponašanja i dosledne primene adekvatnih kazni, već i na njihovo osnaživanje da, korišćenjem proaktivnih vaspitnih tehnika, kreiraju porodičnu atmosferu koja podstiče prosocijalne postupke deteta i umanjuje mogućnost nastajanja i razvijanja socijalno neprihvatljivih obrazaca ponašanja.

LITERATURA

1. Baumrind, D., & Larzelere, R. E. (2002). Ordinary physical punishment: Is it harmful? Comment on Gershoff (2002). *Psychological Bulletin*, 128(4), 580-589. doi: 10.1037/0033-2909.128.4.580.
2. Bilić, V., & Bilić, P. (2013). Učestalost i povezanost različitih oblika roditeljskog kažnjavanja s osjećajima i reakcijama djece. *Nova prisutnost*, 11(2), 215-235.
3. Brenner, V., & Fox, R. (1998). Parental discipline and behavior problems in young children. *Journal of Genetic Psychology*, 159(2), 251-256. doi: 10.1080/00221329809596149.
4. Carlson, K. M. (2009). *What is the difference between discipline and punishment?* University of Minnesota: Center for Early Education and Development.
5. Delale, E. A., Muslić, Lj., & Drpić, K. (2012). Povezanost postupaka kažnjavanja i alternativa kažnjavanju kod doživljaja blažih i izrazito neprimjerenih ponašanja djeteta. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(2), 317-344.
6. Delale, E. A., & Pećnik, N. (2010). Učestalost i međuodnosi korektivnih i preventivnih odgojnih postupaka majki djece predškolske dobi. *Ljetopis socijalnog rada*, 17(1), 49-66.
7. Durrant, J. E. (2011). *Positive discipline: What it is and how to do it*. Bangkok: Save the Children Sweden.
8. Fabiano, G. A., Pelham, W. E., Manos, M. J., Gnagy, E. M., Chronis, A. M., Onyango, A. N., ... Swain, S. (2004). An evaluation of three time-out Procedures for children with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Behavior Therapy*, 35(3), 449-469. doi: 10.1016/S0005-7894(04)80027-3.
9. Gašić-Pavišić, S. (1988). *Kažnjavanje i dete*. Beograd: Prosveta.
10. Gašić-Pavišić, S. (2005). *Modeli razredne discipline*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
11. Gershoff, E. T. (2002). Corporal punishment by parents and associated child behaviors and experiences: A meta-analytic and theoretical review. *Psychological Bulletin*, 128(4), 539-579. doi: 10.1037/0033-2909.128.4.602.

12. Gershoff, E. T., & Bitensky, S. H. (2007). The case against corporal punishment of children. *Psychology, Public Policy and Law*, 13(4), 231-272. doi:10.1037/1076-8971.13.4.231.
13. Gordon, T. (2003). *Umeće roditeljstva: kako podizati odgovornu decu*. Beograd: Kreativni centar.
14. Lalić, N. (2003). Primena postupka kažnjavanja u školi. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 35, 245-266.
15. Lalić-Vučetić, N., & Spasenović, V. (2007). Nagrađivanje i kažnjavanje dece različitog socijalnog ponašanja. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 39(2), 367-382. doi: 10.2298/ZIPI0702367L.
16. Leitenberg, H. (1965). Is time-out from positive reinforcement an aversive event? A review of the experimental evidence. *Psychological Bulletin*, 64(6), 428-441. doi: 10.1037/h0022657
17. Maleš, D., & Kušević, B. (2008). Kako djeca doživljavaju kažnjavanje u obitelji? *Dijete i društvo: časopis za promicanje prava deteta*, 10(1-2), 49-70.
18. Matejević, D. M., & Nikolić, A. (2012). Tradicionalno i savremeno u vaspitnim postupcima roditelja, u B. Dimitrijević (Ur.) *Zbornik radova Nauka i savremeni univerzitet* (str. 123-133), Niš: Filozofski fakultet.
19. McCord, J. (1997). Discipline and the use of sanctions. *Aggression and Violent Behavior*, 2(4), 313-319. doi: 10.1016/S1359-1789(97)00017-7.
20. Marković, M., & Popović-Ćitić, B. (2015). Roditeljsko disciplinovanje u funkciji prevencije problema ponašanja, u M. Vuković (Ur.) *Zbornik radova Specijalna edukacija i rehabilitacija danas* (str. 197-201). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
21. Medić, S., Matejić-Đuričić, Z., & Vlaović-Vasiljević, D. (1997). *Škola za roditelje: socio-edukativni program za porodicu*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta.
22. Milivojević, Z., Bilban, K., Kokelj, V., Kramberger, M., Steiner, T., & Kožuh, B. (2009). *Mala knjiga za velike roditelje: priručnik za vaspitavanje dece*. Novi Sad: Psihopolis institut.

23. Mosier, W. (2009). Developmentally appropriate child guidance: Helping children gain self-control. *Texas Child Care Quarterly*, 2, 2-7.
24. Nelsen, Dž., Lot, L., & Glen, S. (2008). *Pozitivna disciplina od A do Š*. Beograd: Leo Commerce.
25. Nelsen, J. (1999). *Positive time-out and over 50 ways to avoid power struggles in the home and the classroom*. New York: Prima.
26. Parke, R. (1969). Effectiveness of punishment as an interaction of intensity, timing, agent nurturance, and cognitive structuring. *Child Development*, 40(1), 213-2358. doi: 10.2307/1127169
27. Parke, R. (1977). Punishment in children: Effects, side effects, and alternative strategies. In H. Hom, P. Robinson (Eds.) *Psychological processes in early education* (pp. 71-99), New York: Academic Press.
28. Parke, R. (2002). Punishment revisited – science, values, and the right question: Comment on Gershoff (2002). *Psychological Bulletin*, 128(4), 596-601. doi:10.1037/0033-2909.128.4.596
29. Parke, R., & Walters, R. (1967). Some factors influencing the efficacy of punishment training for inducing response inhibition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 32(1), 1-45. pmid: 6031762.
30. Popović-Čitić, B. (2007). Porodični rizični faktori nasilnog ponašanja dece i omladine. *Socijalna misao*, 14(2), 27-50.
31. Rot, N. (2008). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike.
32. Shriver, M. D., & Allen, K. D. (1996). The time-out grid: A guide to effective discipline. *School Psychology Quarterly*, 11(1), 67-74. doi: 10.1037/h0088921.
33. Silm, T. (2013). *Positive discipline: Punishment vs. discipline*. Michigan State University Extension. Retrived June 2016. from http://msue.anr.msu.edu/news/positive_discipline_punishment_vs_discipline.
34. Socolar, R. (1997). A classification sheme for discipline: Type, mode of administration, context. *Aggression and Violent Behavior*, 2(4), 355-364. doi: 10.1016/S1359-1789(97)00021-9.

35. Straus, M. A., & Fauchier, A. (2007). *Preliminary manual for the dimensions of discipline inventory (DDI)*. DD01Q5 Manual, 1-29. Retrived June 2016. from <http://pubpages.unh.edu/~mas2>.
36. Straus, M., & Fauchier, A. (2011). *Manual for the dimensions of discipline inventory (DDI)*. Durham, NH: Family Research Laboratory, University of New Hampshire.
37. Telep, V. (2009). *Discipline for young children: Discipline and punishment: What is the difference*. Virginia Cooperative Extension. Virginia State University: Virginia Tech.
38. Trebješanin, Ž. (2000). *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
39. UNICEF (2005). *Praćenje stanja i položaja dece i žena: istraživanje višestrukih pokazatelja 2005*. Beograd: Republički zavod za statistiku, Strategic Marketing i UNICEF.
40. Weijers, I. (2000). Punishment and upbringing: Considerations for an educative justification of punishment. *Journal of Moral Education*, 29(1), 61-73. doi: 10.1080/030572400102934.
41. Wolf, T. L., McLaughlin, T. F., & William, R. L. (2006). Time-out interventions and strategies: a brief review and recommendations. *International Journal of Special Education*, 21(3), 22-29.

PUNISHMENT AS A FORM OF PARENTAL DISCIPLINE

Marija Nešić, Branislava Popović Ćitić

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Parental discipline is defined as parental educational method of learning acceptable and modifying unacceptable child behavior. Punishment, as a part of corrective discipline, is focused on inappropriate behavior with an intention to correct it. Basic characteristics of punishment, such as intention and unpleasantness, drew attention of scientists and experts and led to a discussion regarding their justification and effectiveness. The aim of the paper is to present the basic characteristics and types of punishment, effects and factors of its successful use, and current efforts of experts who are trying to shift parents' actions from punishment to positive discipline, which means encouraging and stimulating desirable behavior and developing self-discipline.

Key words: discipline, punishment, children, parenting, education

Primljeno: 24.12.2017.

Prihvaćeno: 26.03.2018.